

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍՈՒՄԱՐԱՆ

ՀԱՆԴԻՍ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԹԵՐԹ ՄԻ ԹՂԹՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԻ

Ա

Գրչագրաց արուեստէն առ տպա-
գրութիւն անցքը.

Զարմանալի է արդարեւ նկատել թէ որ-
պէս հինք տպագրութեան գիւտին այնչափ
մօտեցան՝ առանց կարող ըլլալու վախճա-
նին հասնիլ. վասն զի անհաւանական է
Տիգրանէի այն կարծիքն՝ թէ Հռովմայեցիք
ծանօթ եղած ըլլան այս արուեստին, բայց
գիտմամբ ծածուկ պահած՝ քաղաքագիտու-
թեամբ գուշակելով թէ որչափ և որպիսի
վնասուց առիթ կրնար ըլլալ այս գիւտը:

Առանց խօսիլ ուզելու Սինէացոց վրայ՝
որ փորագրեալ տախտակներով տպագրու-
թիւններ կ'ընէին, տպագրութեան արուես-
տին սկզբունքը Քրիստոսէ երեքհարիւր
տարի յառաջ ծանօթ էր հնոց: Վասն զի
Յոյնք և Հռովմայեցիք՝ գրեր, զարդագրեր
կը գրոյմէին՝ հացերու, աղիւաներու և ին-
չուան իրենց փախտաւական գերեաց ճակ-
տին վրայ: Այս ցրեւ և իրարմէ անջատ
գրերը գտնուեցան Հերուլանտոսի աւե-
րակաց մէջ. և որոնք հակառակ գիրքով
փորուած՝ տպուելու կամ գրոյմուելու ա-
տեննին չիտակ կ'ըլլէին: Տպագրութեան
եական սկզբունքն ծանօթ էին Հնոց, ինչ-
պէս շարժական գրերն. վասն զի սրբոյն
Հերոնիմոսի և Կոլինտիլիանոսի խօսքերէն
կը հասկըցուի թէ նախնիք սովոր էին բար-
ձրաքանդակ անջատ գրերու միջոցով ըն-

ՊԵՐԱ Գ.

թերցում սորվեցնել տղայոց. և ուսու-
ցիչք երբ կը տեսնէին թէ տղայք բաւական
միտքերնին պահէր են տառից սովորական
դասակարգութիւնը, զանոնք բոլորն իրա-
րու հետ կը խառնակէին և այնպէս տղա-
յոց առջև կը դնէին, որպէս զի վարժին
տառից ձևէն ճանշնալ և ոչ եթէ կար-
գէն:

Կը ճանշնային նաև թաց գրոյմագրու-
թիւնը. վասն զի տարակոյս չկայ թէ ետրու-
րական անօթներուն վրային կարներն պղըն
ձի կամ երկաթի թիթեղներով կը կալը-
նէին. և Եգիպտացիք ալ նոյն կերպը բա-
նեցուցած պիտի ըլլան իրենց մուծիայից
պահպաններուն վրայի եղած գունաւոր
և ինչուան մեր օրերն անեղծ մնացած
զարդերուն: Պլուտարքոսի մէկ խօսքը աւելի
կերպով յայտնի կ'ընէ այս կարծեաց հա-
ւանականութիւնը: «Ագեսիդայոս, կ'ըսէ,
տեսնելով իր զօրաց լքումը, ձեռաց ափին
մէջ յաղթութեան անունը գրեց հակառակ
կողմով, և հարցուկէն զոհին լեարդն առնե-
լով՝ ձեռքը վրան դրաւ, և երկար առեն
կենալով՝ ձեռացուց թէ մտածութեանց մէջ
ընկզմած է, մինչև որ տառերն տպաւորե-
ցան լեարդին վրայ: Այն առեն պատե-
րազմի պատրաստուող զօրաց ցուցնելով,
քաջայերեց թէ այն տառերն իրենց յաղ-
թութիւնը կը գուշակէին. ինչպէս որ ար-
դեամբք ալ ձեռք ձգեցին »:

Քայլ մը մնացեր էր նախնեաց տպա-
գրութեան գիւտն ընելու, և սակայն ինչ
որ այսօր մեզի ամենապարզ արուեստ մը
կ'երևնայ՝ տասն և չորս երկար դարերէ
ետքը հազիւ յաջողեցան մարդիկ այրու-
բենի ցրուած տառերը ժողովել և իրարու

քով ընդունել զժողարհին ու տաժանն ի աշխատանքներէ վերջը:

Յուստինոս կայսրն որ հասարակ շինականի մը զաւակ ըլլալով չէր գիտեր զիր գրել, իր անուանը տառերը ոսկիէ թիթեղի մը վրայ փորագրել տուեր էր. և ուղեւոր ստորագրութիւնը դնել նոյն թիթեղով նախ թղթին վրայ կը կոխէր, ու անոր ձգած հետոցը վրայէն գրիչը կը քաշեցընէր:

Մեծն Կարոյոս և Գուրիէլմոս աշխարհակալ որ Յուստինոսի նման անգրագէտք էին, իրենց կնիքը թանաքի մէջ կը թաթխէին և ստորագրելու ուղած թղթերուն վրայ կը գրոյմէին: Միին դարուց մանրանկարիչք և զարդագիրք՝ այս կերպով կը գրէին իրենց աշխատասիրած գրչագրաց զլիսատառքն ու զարդերը:

Պիլինոսի ժամանակ վարրոն որ աստուածոց աշխատանքի բարեկարգ գտակ հղատ, — բուն իր բառերն են, — կերպ մը գտեր էր իր գործը մէջ նշանաւոր անձանց դէմքն նկարելու: Այս «ինչուան այն անունն անձանք» գիւտը մեր հիմակուան փայտեայ փորագրութեանց անկատար նմանութիւն մ'ըլլալու էր: Վասն զի այն արուեստը արդէն շատ դարերէ ի վեր գործածական էր առ Միսլէացիս, և անկարելի կ'երևնայ ենթադրել թէ իմաստնոյն վարրոնի անձանք եղած ըլլայ: Բայց որովհետեւ իրմէ ետքը գործածուած չէ, անշուշտ իր գիւտին գաղտնիքը չէ ուղած ուրիշ հաղորդել:

Խաղի թուղթերը չորեքտասաներորդ դարուն սկիզբը հնարուած են. և առջի ժամանակէն ի վեր փայտափոր էին, վերան ներկով ուղած նշանին դնելով: Բայց 1400ին առնենք ուղեւոր թէ աւելի շուտ և թէ աւելի դիւրագին ընել գտնողը, մասածեցին փայտի կտորներու վրայ բարձրաքանդակ փորագրել և այնպէս տպագրել թուղթի վրայ:

Ի շղանտա՝ ուր մասնաւոր կերպով ծաւալեցան այս ճարտարութիւնը, սկըսան նոյն կերպով տպագրել նաև քերմեռանդական պատկերներ. ու Հարլէմի մատենադարանին մէջ դեռ ինչուան հիմա կը պահուին ասոնքմէ մէկ քանին՝ որոնք խաղի թղթոց մեծութիւնն ունին: Բայց վրան քիչ ատեն անցնելն ետք՝ այս փորագրեալ տախտակաց դիրքը սկըսաւ մեծնալ, և այն կերպով սկըսան տպագրուիլ սուրբ Գրոց ալ և այլ պատկերներ՝ քովերին կամ ի թիկանց անոնց յարմարող կամ զանոնք նշանակող գրութեամբ մը: Եւ արդէն քիչ քիչ որ խիստ անարուեստ են թէ պատկեր-

ներն և թէ անոնց վրայ գրուած խօսքերուն տառից ձևերն:

Փայտի վրայ ամենէն հին փորագրութիւնը 1418ին եղած է. և կը ներկայացնէ զսուրբ Կոյսն և զմանուկն Յիսուս սարսփի մը մէջ Կատարինէ, Տորթէա, Վառվառն ու Մարգարիտա սրբուհեաց մէջ. տակն ալ շինութեան վերոյիշեալ թուականը կը տեսնուի:

Ուրիշ հին փորագրութիւն մ'ալ կայ և գրութիւն մը ի 1423, յորում կը տեսնուի սուրբն Քրիստափոր՝ ծովէն անցընելով ուստցը վրայ զմանուկն Յիսուս. տակը գրուած լատին գրութիւնն ալ այսպէս կը թարգմանուի. «Ով որ նոյն օրուան մէջ տեսնէ զսուրբն Քրիստափոր, նա 1423 թուականին պիտի չմեռնի»: Այս նախնական փորագրութեանց արուեստաւորն եղած է Վլդկէմութ անունով մէկը, որ Ալբերտ Տիւրէրի վարժապետն էր: Ետքը սկըսան նոյն կերպով փորագրել նաև արտաքին պատմութիւններէ առնուած նիւթեր, միշտ քանի մը խօսք ալ աւելցնելով: Այսպիսի պատկերներ բազմաթիւ են Եւրոպայի մատենագրարանաց մէջ:

Այս պատկերագրող գրքերն մեծ յաջողութիւն գտան ի վաճառս: Փայտեայ տախտակները փորագրելու համար՝ հարկ էր տալանջագոյն նիւթը գրով ուրուագծել, ետքը խնամքով ճերմակ մնացած կտորուանքը վերցընել՝ թողով միայն բարձրաքանդակ ինչ որ պատկերին կը վերաբերէր: Այսպէս են սինէակոս տպագրութիւնը, և հիմակուան փայտեայ փորագրիչը: Պատկերներն ու թղթերն տպագրելու ատեն՝ հարկ էր տախտակը սևով ծածկել ու վրան թերթ մը թուղթ դնել թրջած, որպէս զի աւելի դիւրաւ միանայ բարձրաքանդակին: Ետքը թղթին վրայ ստեղծ կամ ուրիշ հաստատուն նիւթէ շինուած վրձինով մը զարնել, և այն ատեն պատկերին գրոյմը կ'երևնայ թղթին վրայ: Այս պղտի թերթերը միայն մէկ կողմանէ կը տպուէին, որովհետեւ միւս կողմը անկարելի էր տպել արձանաց առջինը իսնդարելու, թանաքն արդէն տակն անցած ըլլալով. ուստի զատ թղթի վրայ տպելով միւսոյն վրայ կը կայցընէին: Խիստ սակաւագիւտ են հիմա այսպիսի կերպով տպագրուած թերթերը: Ասոնց մէջ ամենէն աւելի նշանաւորներէն կրնայ սեպուիլ Պատուածաշունչ աղքատաց կոչուածը, որովհետեւ սահմանուած էր անոնց համար՝ որ ամբողջ սուրբ գիրք մը ձեռք ձգելու բաւականութիւն չուներին գնոյն բարձրութեանը համար: 1430ին տպուած է, քառասուն փոքրապիւր թերթե-

րու վրայ, և փայտեայ պատկերներով զարդարուած, որոնք ինն և նոր կտակարանի գլխաւոր դէպքերը կը ներկայացընեն: Փարիզի արքունական մատենադարանին մէջ ալ կը գտնուին այս ինն տպագրութիւններէն մէկ քանին, որոնք որչափ ալ այս անունը կրելու արժանաւորք չըլլան իրենց անարուեստ ու խոշոր ձեւերովն, սակայն տպագրութեան մեծ ու կարեւոր գիւտին նախապատրաստութիւնք էին:

Բ

Տպագրութեան գիւտը .

Տպագրութեան գիւտը՝ որ խօսքի լրումն է և ամենազօրաւոր գործի մ'աշխարհի քաղաքակրթութեան, նոր հորիզոն մը կը բանայ մարդկային հանճարոյն զիմաց, և ինն աշխարհքը նոր աշխարհէն կը բաժնէ:

Հնդեւտասաներորդ դարուն՝ նոր քաղաքակնութիւն մը կը սկսի ծագիլ առաջին դարուց ձգած քառսին միջէն: Պատերազմաց և աւարառութեանց պատճառաւ յարեւել և յարեմուտ, մատենադարանք և ունեոց հետ գիտութեանց և արուեստից մեծագոյն մասը կ'անհետանան. ու այն համաճարակ ջնջմանէն ասորոյ քանի մը գրքերն հազիւ կարող կ'ըլլան իրենց ապահին տեղ փնտռել վանքերու մէջ, յորս դեռ ևս կը մեծարուէր ու կը սիրուէր արտաքին մատենագրութիւնն. բայց այն գրքերուն սակաւութիւնն և գնոյն սղութիւնը՝ չէր կրնար համապատասխանել և բաւական ըլլալ նոր սերունդին բարոյական պէտքը լեցընելու:

Հարկ էր որ մեքենական աշխատանք մը սատար ըլլար գրագրաց և ընդօրինակողաց զանկալ ձեռքերուն, որոնք և ոչ իսկ հարուստներուն այս կողմանէ ունեցած կարօտութիւնը կրնային լեցընել: Բայց այս հրաշալի արուեստին օգնութեամբը՝ որ առիգ արագ ամեն տեղ սկսեալ ծաւալիլ, գիւտներու խաւարին մէջ թաղուած գիտութիւնք և արուեստք՝ նոր արեգակ մը տեսնելու վրայ էին. և մարդկային ազգին ձեռքը զօրաւոր գործի մը կը տրուէր բարբարոսութեան գէժ կուռելու:

Տպագրութեան ձեռքով եղած մեծ բարիքը հասկընալու համար՝ բաւական է համառօտ ակնարկ մը ձգել այս անհամեմատ արուեստի ծնունդը տեսնողներուն գրուածոց վրայ: Վերթէ անհավատալի, և սակայն համարիտ հրաշալիք մ'է, կ'ըսէ Սերաստիանոս Միւնսթէր, որ մէկ օրուան

մէջ միայն մէկ գործաւոր մը կարենայ 'ի գլուխ հանել զայն՝ առ որ երկու տարի բաւական չէին ամենէն աւելի արագագիր ընդօրինակողին: Ընտր մատենագիրք արդէն սկսած էին մուգնիլ և երեսի վրայ մնալ. և ամենայն վարդապետականք իրենց հետ անհետ պիտի ըլլային՝ իթէ այս աստուծոյն արուեստը օգնութեան չի հասներ: Աստուած ուրեմն՝ բարեկարգին ամենայն իրաց, մահկանացուաց ընծայեց այս անհրաժեշտ գիւտը այնպիսի ատեն մը՝ յորում դպրութիւնք և պատմութիւնք սկըսեր էին կորսուիլ: Անով նոր կեսնք տաին և սկըսան ամեն երկիր տարածուիլ, թէ ինն ժամանակաց յիշատակարանք և թէ փիլիսոփայից աստուածային գիտութիւնք »:

Աշերիոյ եպիսկոպոս Յովհաննու Աբրէի առ սրբազան Հայրապետն Պաւղոս Բ ուղղած Հետազայ թուղթը՝ բաւականէն աւելի կ'ըսուցնէ թէ թագաւորաց և ժողովրդոց հետ եկեղեցին ալ համաձայն էր անգասին 'ի սկզբնաւորութենէն տպագրութեան՝ առ նոր օգուտը ճանչնալու ու յարգելու:

« Քու զահակալութեանդ ժամանակ մեզի եղած բարեաց մէջ՝ որոնք համար պարտիմ շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյ, մէկն ալ այն է՝ որ թոյլ կու տայ աղքատաց ոչինչ գնով ստանալ զգիրս: Եւ յիրաւի մեծ փառք է սրբութեանդ որ Երուշաղէմի հարիւր վահանագրով՝ արժող գրքերը կարելի է հիմա ձեռք ձգել, լաւ տպագրութեամբ և շատ աւելի ուղղագիր, միայն քսան վահանագրով. և քսան արժողներն ալ՝ չորս կամ՝ նուագրոյն կ'արժեն: Հանճարոյ արեգակներ՝ որ երբեմն ցեցեցու աւար էին և փոշինրու մէջ թաղուած, սկըսան հիմա գետահետիլ և ծաւալիլ ընդ ամենայն աշխարհ: Այնպիսի մեծ արուեստ մ'է տըպագրութիւնն, որուն որ և իցէ ինն և նոր գիւտը չեն կրնար հաւասարիլ »:

Ինչպէս երբեմն եօթն քաղաքք 'ի Յունաստան իրարմէ յափշտակել կ'ուզէին Հռմերի խանձարուրը ըլլալու պարծանքն, այսպէս շատ աւելի բազմաթիւ քաղաքք իրենց կ'ուզեն ձգել տպագրութեան նախկին խանձարուրը ըլլալու փառքը: Միայն այն քաղաքներն ուզելով յիշատակել՝ որոց պահանջմունքն այլ և ալ վաւերականութիւն ալ չեւտերին ունին, ըսենք թէ հարիւրէն աւելի հատորներ հրատարակուած են Հարլէմ, Մակոնցա և Սթրասպուրկ քաղաքաց համար: Այնչափ Հետազօտութիւններէ ետքը, ապահովագոյն և անել վաւերական վկայութեանց նայելով, քննելով նաև ինչուան հիմա գտնուած և անհակառակելի յիշատակարանները, ստոյգ կ'երևնայ թէ

փայտագրութեան արուեստին արդիւնքն
Հարլէմի կը վերաբերի. բայց շարժուն գը-
րերով և տպագրութեամբ առաջին հրա-
տարակութիւնքն եղած են 'ի Մթրասպուրկ
կամ' ի Մակոնցա: Առանց յերկարելու խօս-
քերնիս այս կարծեաց վրայ, անցինք բուն
սկզբնաւորութեան ստորագրութեանը:

1400ին առեւնները ծնաւ 'ի Մակոնցա
Յովհաննէս Կութէմպէրի: Իր հայրը որ
Սուպկեյթ քաղաքին Կէնսֆլիխ ազնուա-
կաններուն տոհմէն էր, Էյսա Կութէմպէրի
անունով օրիորդի մը հետ ամուսնացեր
էր. և Յովհաննէս զաւակնին՝ հօրը անուան
հետ մօրը մականունն ալ կրեց:

Քսան տարուան էր Յովհաննէս երբ
այնպիսի դէպքեր պատահեցան՝ որ իր բո-
ւոր կենաց վրայ պիտի ունենային իրենց
ազգեցնութիւնները:

Ժամանակին պատմագիրք կ'աւանդեն
թէ Գոնրատ Գ. Մակոնցայի կայսրնաւոր
անուանուելով, Ռուրէխթ կայսեր հետ
իր հանդիսաւոր մուտքն ըրաւ 'ի մայրա-
քաղաքն: Թէ՛ ազնուականք և թէ ժողո-
վուրդն իրենց առանձին երեսփոխաններ
ընտրեցին՝ ներկայացնելու խիստապանց
իրենց խոնարհ Հպատակութեան հետ նաև
զգացած ուրախութիւննին այն ներկայու-
թեան սլատճառաւ: Բայց կամ գիպուե-
ծով և կամ առաջուց արդէն ամեն բան
կարգի գրած ըլլալուն, ազնուականաց ե-
րեսփոխանք առաջ հասան ու իրենց յար-
գանքը մատուցին կայսեր ու կայսրնա-
ւորին: Ժողովուրդը այս գիպուածին մէջ ի-
րեն նախատական մերժում մ'ենթադրեց
տեսնել. ուստի անտարբեր հանդիսագիր
եղաւ 'ի պատիւ երկուց իշխանաց արուած
հանդէսներուն. բայց քիչ ատենէն այս տը-
խուր լուսթեան հետեանք եղաւ ասորս-
տամբութիւն: Կատաղութեամբ զիմեց
պատուրեց վրայ. պալատից անոնց բնա-
կութիւնները, և այնպիսի խիստ օրէնքներ
դրաւ վրանին, որ շատ հին ընտանիք նախա-
մեծար սեպելով կամաւոր արքայ մը քան
իրենց ամեն առանձնաշնորհութեանց ոչըն-
չանալը, մերձակայ քաղաքներն ապաստա-
նեցան:

Յովհաննէս Կութէմպէրի՛ որ ինչպէս ը-
սինք, Մակոնցայի արհուատող մ ցեղի սե-
րունդ էր, հարկ սեպեց հայրենիքը թող-
լով քաղուիլ 'ի Մթրասպուրկ, որ ինչպէս
հիմա՛ այն ատեն ալ գերմանական քաղաք
մ'էր:

Այնպիսի դարու մէջ ապրելով՝ յորում
մեծ անպատուութիւն կը սեպուէր արհուա-
կանի մը գիտութեամբ արուեստի հետէն
չգրադիլ, Յովհաննէս առանց ոչ ոք զիպուա-

ծին երբէք պիտի չկարենար գրադիլ այն
աշխատանաց՝ որ իր զարմանալի գիւտին
առաջնորդեցին: Բայց հեռանալով յաղ-
գականաց և 'ի բարեկամաց, գրկուած ի-
րեն ստացուածքներէն, և բուրովին ինքն
իրեն թողուած, իր հանճարովը փնտռեց
պատուաւոր կերպով ապրելու միջոցնիր.
և արհուականի յատուկ սեպուած սուրբ
մէկդի թողլով, սկըսաւ գործածել զիտա-
տոց և զուրազ:

Եռանդուն և մեծ բաներու անվեհեր
ձեռք զարնող բնաւորութեան տէր, աշխա-
տութեան մէջ ճարտար ու յառաջադէմ,
ետեւ եղաւ նոր գիւտեր գտնել՝ պատուա-
կան տկները կտրելու և հայելաց վրայ
ներկով սլատկերներ գծելու: 1433ին Ան-
դրէաս Տրիթցեհէն անունով մարդու մը
ընկերակցութիւնով, որ Մթրասպուրկցի ճարտար
ձուլող մ'էր, երկուքը միաբան ետեւ և ե-
ղան այս գիւտերուն գործադրութեանը:
Յաջորդ տարւոյն մէջ գիրք տպագրելու
մտածութիւնն ունեցաւ. և քանի մը քաղտ-
նի փորձերէն ետքը՝ այն գործն առաջ
տանելու համար նոր ընկերութիւն մը կազ-
մեց, վերջ յիշուած Տրիթցեհէնի, Հան-
Ռիֆի և Անտոն Հիէլմանի հետ: Ընկերու-
թեան զաշնագրին համեմատ՝ որ ինչուան
հիմա պահուած է, ընկերք դրամով պիտի
օգնէին իրեն, և գիւտին յաջողութենէն ա-
ռաջ եկած շահուցն ալ մասնակից պիտի
ըլլային. և Ազուխերանայի մեծ տոնավա-
ճառին առեն 'ի 1440 պիտի հրատարա-
կուէր ամենտեսն հտաքրքրութիւնը գըր-
գուղ այս գիւտն՝ ուստի մեծամեծ օգուտ-
ներ կը յուսացուէին:

Կութէմպէրի վաճը մ'առանձնանալով,
եռանդեամբ այս նոր գիւտին հետէն ըն-
կաւ. և ճարտարարուեստն Տրիթցեհէն
յաճախ անոր քով կ'երթար միաբան աշ-
խատելու: և Կութէմպէրի ճանչալով ա-
նոր գործունէութիւնն ու եռանդը, վստա-
հացաւ անոր իր մտածութիւնները, և պէտք
եղած հրահանգները տուաւ մէկ կամ այլ
և այլ տպագրատուներ հաստատելու իր
գիւտովը: Տրիթցեհէն սկըսաւ գիւլեր ցործկ
աշխատիլ, որպէս զի ստանալուած ատե-
նին կարող ըլլայ իրեն յանձնուած գործը
զլուխ հանել. բայց այն կարգէ գուրս աշ-
խատանքը վիսասակար եղաւ իրեն, փու-
թոցներով մահը (1453): Այս գժբաղդ
դէպքով Կութէմպէրի ոչ միայն իր ընտիր
գործանքէն զրկուեցաւ, այլ հարկ եղաւ որ
տարի մ'ամբողջ կորսընցնէ, մեռնողին
ժառանգաց իրեն գէ՛մ բացած դատին պատ-
ճառաւ, որ կամ կ'օգնէին ընկերագիր սե-
պուիլ և կամ անոր տուած գրամոց գումա-

բր կր պահանջէին: 1439ին եղաւ այս մեծ դատը, որ ամբողջ պահուած էր 'ի Սթրասպուրի, և գիպուածով մը 1745ին գտնուեցաւ քաղաքին հին աշտարակի մը միջէն վէրելէր գիւանապետին ձեռքով:

Անչեւ Տրիթցիէնի մահը գիշեր ցորեկ տխրատեցան, որպէս զի, ինչպէս ըրինք, կարենան Ագուիակրանայի մեծ տօնափաճառին հասցընել, յոյս ունենալով թէ շատ շահաւոր պիտի ըլլար իրենց: Այս գիրքը պիտի ըլլար Աստուածաշունչ կամ Կարողիկէ մը, ինչպէս ժամանակակիցաց ստուգապատմութիւններն կը հաւատարմացընեն. որոց մէջ նշանաւորներէն է Ուրիկ Յելլ, որ քանի մը տարիէն ետքը Գոյոնիոյ առաջին տպարանը բացաւ, և թրիդէմ քահանայն՝ որ մանկութեան տունը տեսած էր զԿութէմպէրի: Եւ թէպէտ այս առաջին գիրքը չհրատարակեցաւ 'ի Սթրասպուրի, սակայն ստոյգ կ'երևնայ թէ տպագրութեան խանձարուրքն այն քաղաքն եղած ըլլայ, և իրաւամբ Կութէմպէրիկի արձանը հօն կանգնեցաւ:

Մէջ բերենք Յելլի վկայութիւնը, որ նախանձորգութիւն չընող քաղաքի մը մէջ բնակելովը՝ խնդրոյն մէջ ամենևին չաճ մը չիկրնար ունենալ. « Այս ազնուական աւրուեստը, կ'ըսէ, առաջին անգամ գտնուեցաւ 'ի Մակոնցա Գերմանիայ, և մեծ պատիւ բրաւ գերմանական ազգին: Այս դէպքն հանդիպեցաւ 'ի 1440, յորում ժամանակն Կութէմպէրի գեւ կը բնակէր 'ի Սթրասպուրի. և անկէ մինչև 'ի 1450 այս աւրուեստն և իրեն բոլոր վերաբերեալք կատարելագործուեցան: 1450ին յորեւեան

տարւոյն մէջ սկսան տպագրութիւնք, և առաջին տպագրուած գիրքն եղաւ լատիներէն Աստուածաշունչ մը խոշորագիր տառերով՝ որոնցմով հիմա ճառոցներն կը տըպուին: Տպարանի առաջին գորշն եղաւ Մակոնցայի քաղաքացի մը՝ Յովհաննէս Կութէմպէրի կամ Կութէմպուրկ ազնուատոճմ անձը »:

Ոմանք կ'ըսեն թէ Կութէմպէրկ առջի բերան միտք ունեցած չըլլայ շարժական գրերով տպագրութիւն ընել, այլ թէ ուզած ըլլայ բարձրաքանդակ փայտեայ տախտակներ գործածել. կ'ըսեն դարձեալ թէ Տրիթցիէնի օգնականութեամբն Սթրասպուրիկ մէջ քանի մ'անտնուն և աննշան հրատարակութիւններ բրած ըլլայ: Սակայն անհաւանական կ'երևնան այս կարծիքներն. վասն զի ինքը չէր կրնար չգիտնալ թէ որչափ գծուարին է 1300 էջեր փորագրել. և բոլոր Աստուածաշունչը կազմող երկու միլիոնէն աւելի տառերը:

Ուստի ստոյգ կ'երևնայ թէ Կութէմպէրի որ իր ժամանակակիցաց վկայելովն գրութեան նոր կերպ մը գտաւ, շարժուն գրեր կը գործածէր. տարակուսականը միայն այն է թէ արդեօք մետաղեայ էին իր տառերն թէ ոչ:

Տրիթցիէնի ժառանգաց իրեն ղէմ բացած դատովը թէ նրիթական և թէ բարոյական օգնութիւնը կորսնցնելով, բռնադատեցաւ առ ժամանակ մի թողուլ իր մասնութիւնները, և շատ տարիներ անցուց 'ի Սթրասպուրի, անուշտ որ գիւտը հասունցընելու կերպին վրայ մտածելով:

ՊԵՆԱՍՊԵԱՆ ԵՒ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏ

Ա

Տակաին համալսարհի կարծիք մ'է որ հռովմէական ճարտարապետութեան ծագելէն առաջ՝ խաւիոյ մէջ գտնուած յիշատակարանք բոլոր Յոյն արուեստաւորաց գործերն ըլլան: Բայց արդեօք Թերակըզդոյն չէնքերն յունական ճարտարապետութեան կատարելութեան ծայրը հասնելէն ետքը չինուեցան, որոնք չինեցին անոր մե-

հեանները, քաղաքաց պարիսպները ու աշտարակները, գերեզմանքը ու շիրմները, որոց հոյակապ մնացորդներն կը տեսնուին մինչև հիմա. ուրեմն ետորարական քաղաքականութիւնը հիլլենականէն վերջն է: Տարօրինակ բան մ'է որ տոսկալին այսպիսի սխալ կարծիքն ունի իր կուսակիցները, մինչդեռ հմուտ մատենագիրք գիտնական փաստերով ապացուցին որ յոյն-հռովմէական ըսուած ճարտարապետութիւնն իստա-